

Nataša Drakulić (Novi Sad)

Odrastanje u zavičaju u romanu ORLOVI RANO LETE Branka Ćopića

Predmet analize je kategorija prostora u romanu ORLOVI RANO LETE Branka Ćopića. Posebna pažnja posvećena je likovima dece, uz isticanje odnosa između njihovog sazrevanja, s jedne strane, i kretanja po zavičaju (od zatvorenog i sigurnog ambijenta ka onom otvorenom i opasnom), s druge. Pored toga, ispituje se pojam granice oslanjajući se na OBREDE PRELAZA Arnolda van Genepa, pri čemu se izdvajaju preliminalna, liminalna i postliminalna faza tokom inicijacije glavnih junaka.

ORLOVI RANO LETE prvi je deo PIONIRSKÉ TRILOGIJE, iza kojeg slede SLAVNO VOJEVANJE i BITKA U ZLATNOJ DOLINI, a predstavlja najznačajniji dečji roman ne samo u opusu Branka Ćopića već i kada se ima na umu celokupna srpska književnost za omladinu. Prateći družinu tokom bezbrižnih školskih dana, ispunjenih radoznalošću i kreativnošću, potom i za vreme ratnog stanja, kada junaci, suočeni s opasnošću, naglo odrastaju, što već sam naslov dela simbolički potencira, pisac pronalazi put do čitalačke publike koja se s njegovim likovima poistovećuje i uz njih stasava.

Ambijent sazrevanja junaka po mnogo čemu je specifičan. Pre svega, radi se o izlasku iz zatvorenog školskog prostora (gde dečaci dobijaju batine od strogo ali nekompetentnog učitelja Paprike) u Prokin gaj, opisan na sledeći način:

[...] *zapuštena, gusta i prilično velika šuma, na sat hoda udaljen od podnožja planine, bio je oduvijek, čak i za starije ljude, pomalo strašno i tajanstveno mjesto. Babe su šaputale da je uklet i da nikako nije dobro noću kraj njega prolaziti. Začas te, kaže, može šćepati ledena ruka nepoznata čudovišta i povući za sobom pod zašaptane svodove bukavih krošanja. A što će dalje biti – brr! – strašno je i pomisliti* (ORLOVI RANO LETE: 7).

Naime, reć je o otvorenoj, graničnoj, ambivalentnoj, tuđoj i potencijalno opasnoj zoni (Radenković 1996: 75). Činjenica da je hajduk Jovanće sahranjen *na samoj ivici gaja [...] pod kruškom divljakom* (ORLOVI RANO LETE: 8) dodatno pojaćava navedena znaćenja šume, s obzirom na to da se u narodnim verovanjima svih Slovena grob poima kao „mesto večnog boravišta umrlog“ (Tolstoj/Radenković 2001: 138).

I kruška „se smatra za zlo drvo, za drvo zlih demonu. U narodnim pripovetkama i skaskama pod k. skupljaju se đavoli“ (Ćajkanović 1994: 124).

Ovakva tumačenja aktivirana su i u romanu:

Nema te babe u selu koja bi se usudila nadviriti nad to mjesto. A kako bi i imala hrabrosti kad se tu, kažu, krije strašno čudovište drekavac, koje za kišovitih noći svojom prodornom drekom ispunjava čitav kraj (ORLOVI RANO LETE: 8–9).

Drekavac je čest akter usmenih predanja, dok je u tradicionalnoj kulturi Srba za njega uvreženo narodno verovanje da je:

[...] sličan vampiru, a postaje od umrlog nekrštenog deteta. Telo mu je šareno, dugačko i tanko kao vreteno, nesrazmerno velike glave. Priviđa se noću, posebno u Nekrštene dane (od Božića do Bogojavljenja) i u rano proleće, dakle u vreme kad se najviše, po verovanjima, pojavljuju i kreću demoni. Javlja se u obliku deteta ili kakve životinje. U obliku deteta sluti nečiju smrt a u životinjskom predskazuje bolest stoke. Pojavljuje se na groblju, u potocima, selu, i dreči raznim glasovima: kao jarac (koza), plače kao malo dete, mauče kao mačka, krešti kao ptica (Kulišić/Petrović/Pantelić 1970: 120).

Usmena predanja o drekavcu još uvek su živa. U novinskim člancima od 5. oktobra 2011. (Nn-www) i 30. septembra 2013. godine (Vn-www) zabeleženo je kako se ovo demonsko biće oglašava u Drvaru i zaseoku Kantari u selu Gornja Dragotinja kraj Prijedora u Bosni i Hercegovini. I dalje se smatra zloslutnim, pošto nagoveštava nečiju smrt.

Sagovornica svedoči:

Krike nisam čula samo ja već mnogo ljudi u ovom selu. O tom se godinama priča, ali i nagađa šta bi moglo da budu, jer to što krike pušta još nismo videli... Neki misle da je neka neobična ptica, neki da su vukovi, dok je jedan broj ubeden da nas noću pohodi drekavac (Vn-www).

Potreba da se neobični događaji nekako ipak objasne, izražena je u rečima još jednog od očevidaca:

Oglašava se skoro svakodnevno, nekada oko tri sata poslije ponoći, nekada u deset, sve zavisi. Jako nam je neprijatno slušati te krikove, ali smo se više navikli (Nn-www).

Usmeno predanje važan je deo ljudske svakodnevice, tako da ni danas nije izgubilo smisao. Svakako, ono zauzima značajno mesto u okviru Čopićeve poetike gde zadržava osnovnu funkciju, to jest: „ispoljava prenošenje određenih znanja o ustrojstvu sveta, opasnostima koje prete čoveku i događajima značajnim za ceo narod, određeni kraj ili porodicu“ (Samardžija 2011: 275–276).

Ipak, pisac se poigrava s narodnim verovanjima uvođenjem humora kao stilskog sredstva, kada jedan od likova romana upadne u Žujinu kuću i pomisli da je pas demonsko biće: – *Drekavac! – dreknu poljar Lijan i tako luđački đipio kako nikad u životu đipio nije* (ORLOVI RANO LETE: 86).

Dakle, usmena tradicija autoru služi da zavičaj opiše onako kako ga doživljavaju njegovi ondašnji meštani, utiskujući u deskripciju priče odvajkada, ali uz svojevršno propitivanje njihove apsolutne istinitosti. Pojava drekavca svakako povećava stepen verodostojnosti pripovedanja, s obzirom na činjenicu da

se u narodu Bosne i Hercegovine i dalje čuva verovanje u postojanje ovog demonskog bića.

Pored biljnog i demonološkog sveta, u Prokinom gaju izdvajaju se životinje koje se takođe uklapaju u sliku prostora od kog se zazire: *Za ljetnih noći huću po Gaju avetinjske sove, javlja se ćuk* (ORLOVI RANO LETE: 8).

Za sovu se smatra da „predstavlja bolest koja se pretvorila u pticu, ili zlu dušu koja može dete umoriti. Verovalo se da će se onaj koga sova *prevari* (zatekne našte srca ili bosog) podbijati i ubadati u tabanima. Sova predskazuje promenu vremena. Ako se čuje u selu i osobito blizu kuće, predskazuje smrt. Sova je, po predanju, postala od lenje devojke koja je pokrala drugim devojkama darove za svadbu. Ili od anđela koji je otkazao Bogu poslušnost. Zanimljivo je i verovanje da sova svakog dana pojede po jednu pticu koja joj sama dođe“ (Kulišić/Petrović/Pantelić 1970: 282).

Sablarna atmosfera šume upotpunjena je hukom ove životinje, čime se aktiviraju narodna verovanja o noćnom vremenu koje je rezervisano za delovanje onostranih sila. Ono se poima kao „nepovoljno doba, vezano s tamom, mrakom, nevidljivim prisustvom predaka i demona, sa smrću i bolestima“ (Tolstoj/Radenković 2001: 389).

Uticao usmene književnosti na Ćopićeva dela pojedini proučavaoci smatraju nedostatkom, pripisujući mu tradicionalizam. Ipak, „ovakve intertekstualne relacije ne mogu biti svedene na različite stepene ugledanja – njegovo delo nudi raznolike pristupe obilju poetskog materijala usmenoknjiževne tradicije i pronalazi načine njegovog transponovanja u savremenoj (pisanoj) književnosti“ (Šarančić Čutura 2013: 12).

Na primer, za Prokin gaj se zaista vezuju tipična narodna verovanja, ali ne treba smetnuti s uma da ovaj divlji prostor postaje utopište deci. Oni šumu osmišljavaju i premodeluju prema sopstvenim potrebama, istražuju njene predele i grade logor Tepsiju doživljavajući je kao mesto beskonačnog broja mogućnosti. Ona postaje sklonište u trenutku kada je dačka svakodnevnica poremećena iznenadnim dolaskom novog predavača *neispavanog, mrkog i zlovoljnog* (ORLOVI RANO LETE: 11), što šiba decu kako stigne. Tako zloslutna kruška i hajdukov grob pod njim dobijaju novo značenje, pri čemu se aktivira njihova zaštitna funkcija:

Tišina. Nad hajdukovim grobom samo tiho šušketu kruška sitnim izjedenim lišćem, ali se dječaku čini da ga njegov davni predak vidi i čuje. Suze mu naviru na oči i čitav predio pred njim počinje da treperi i rastapa se (ORLOVI RANO LETE: 15).

Šuma predstavlja graničnu zonu, svojevrsan prekid poznatog sveta čija dvosmislenost budi uznemirenost u čoveku. Tu se, ipak, ne radi o međi isključivo prostornog tipa, ona podrazumeva i segmentiranje vremenskog toka stvari, jer boravak u Lipovom gaju nakratko ukida temporalnost: „na ravni radnje

prelazak iziskuje ritual, prekoračenje društvenih granica koje se događa u ničijem vremenu“ (Lič 1983: 53).

Na putu od deteta ka statusu odrasle osobe junaci spoznaju svet kroz igru i osposobljavaju se za surove okolnosti koje im predstoje. Kretanje kroz prostor postaje deo svakodnevice junaka; kako oni uređuju svet oko sebe tako i njihovo okruženje utiče na decu i menja ih. Družina postaje slobodnija, veselija, snalažljivija, snažnija, sposobnija, spretnija, dosetljivija, pametnija u Prokinom gaju u čijim okvirima odrasta. Važno je još pomenuti da se likovi preoblikuju upravo zbog nedaća koje su zadesile njihovu zajednicu.

No rat pred vratima i smrtna opasnost posve dokidaju granicu u ulogama odraslih i djece pa se u tom smislu i odnosi u bitnosti mijenjaju. Djeca odrastaju preko noći, preuzimajući obveze odraslih, silom prilika odustajući od djetinjstva i, posljedično tomu, svih onih sadržaja koji bi mogli biti razlogom prijepora između njih i odraslih (Liović 2016: 154).

U tom kontekstu, roman *ORLOVI RANO LETE* moguće je tumačiti s aspekta *OBREDA PRELAZA* Arnolda van Genepa, koji društveno sazrevanje smatra jednom od najznačajnijih etapa u čovekovom životu. „Svaka promena u položaju pojedinca podrazumeva akcije između profanog i sakralnog, akcije i reakcije koje se moraju odvijati na propisan način i pod nadzorom kako društvo u celini ne bi trpelo nikakve potrese ili štete“ (Van Genep 2005: 7). Činjenica da družina stasava zajedno, u organizovanoj grupi, umanjuje šok od naglog sazrevanja, a buntovničko napuštanje škole predstavlja svojevrsnu pripremu za predstojeći period rata.

Obredi prelaza se mogu raščlaniti na tri faze: preliminalnu (podrazumeva odvajanje od prethodnog stanja), liminalnu (sastoji se od niza radnji koje imaju za cilj da se prelazak izvrši bezbedno) i postliminalnu (odnosi se na prijem u nov položaj). Izmeštanje iz zatvorenog, domaćeg, kućnog i školskog ambijenta u otvoren, stran prostor Prokinog gaja junacima pruža mogućnost spoznaje sveta: „Inicirani nije tek novo-rođen ili uskršli, on je i čovek koji zna, koji poznaje misterije, koji je imao otkrovenje metafizičke prirode“ (Elijade 2003: 197).

Preliminalna faza tokom inicijacije junaka obuhvata period igre u Prokinom gaju, od bega iz škole, preko formiranja družine, zajedničke hajdučke zakletve na Jovančetovom grobu, podizanja logora Tepsije, otkrivanja pećine, nadmudrivanja s poljarom Lijanom, potere odraslih, proterivanja učitelja Paprike, sve do nastupanja 1941. godine, odnosno, celokupan prvi deo romana.

Junaci se menjaju u trenutku kada se odluče na bunt, njihova promena svakako je praćena i izmenom okruženja, jer je škola zamenjena prostorom šume, što im nudi mogućnost slobodnog kretanja. Pošto se radi o divljoj zoni, likovi Prokin gaj pripitomljavaju, odnosno upoznaju i otkrivaju njegove skrivite predele, preuređuju ga i grade utvrđenje u kome će obitavati. Dakle, svakodnevice u zatvorenoj i sigurnoj instituciji gde se deca obrazuju biva narušena

odlaskom voljene učiteljice Lane i dolaska negativno okarakterisanog predavača Paprike i tako postaje nesnošljiva. Tu se ukazuje mogućnost za beg iz takvog okruženja i odlazak u prirodu gde nema straha od batina. Jovanče svoj plan Stricu objašnjava na sledeći način:

– *Ehe, to sam ja već smislio. Ponesem ujutro knjige i ručak u torbici kao da ću u školu, pa kad naidem pored Gaja...*

– *A ti na drvo! – dočeka Stric, koji je pred svim potjerama i opasnostima uvijek bježao na prvo drvo poput uplašena mačka.*

– *Ne, ne, u šumu, u hajduke, kao moj čukundjed Jovanče. Ima u Prokinu gaju jedna zaravnjena udolina, ja sam je nazvao Tepsija, tamo ću logorovati (ORLOVI RANO LETE: 16).*

Svakako, nominacija novog mesta boravka igra značajnu ulogu u uređivanju životnog prostora, pa naziv *Tepsija* biva osmišljen prema obliku i predmetu na koji nalikuje. Utočište u šumi se, imenovanjem prema nečemu što je u domaćoj, kućnoj atmosferi svakodnevno upotrebljavano, približava i označava kao nešto uobičajeno, samim tim i pogodno za smeštanje logora gde će družina stalno boraviti.

Skup dece dobija na značaju time što je njeni pripadnici smatraju za četu, sličnu onim hajdučkim. Junaci zajedno prolaze kroz obred prelaza u čijoj se preliminarnoj fazi okupljaju na grobu slavnog prethodnika i zaklinju jedni drugima na bezuslovnu vernost:

Nije onda ni čudo što su se veseli daci Jovančetove družine sjetili i tako ozbiljnih stvari kao što je hajdučka zakletva, drugarstvo ili izdaja. Iako mali, oni su ipak bili djeca svoje zemlje (ORLOVI RANO LETE: 38).

Formiranje grupe čini junake odlučnijim u delovanju protiv učitelja Paprike, pri čemu se udruživanje može posmatrati kao izvor sigurnosti, jer se članovi uređenog kolektiva, gde svako doprinosi sopstvenom ulogom, osećaju prihvaćenim tokom perioda odrastanja. Upravo „spoznaja da pojedinac ne može da opstane kao jedinka već samo kao deo zajednice“ (Grujić 2016: 72) predstavlja deo Ćopićeve poetike u okviru posleratnog jugoslovenskog društvenog konteksta. Osim toga, potreba za prijateljstvom i igrom koja je posebno izražena u periodu detinjstva otvara mogućnost za motivaciju promene u likovima romana ORLOVI RANO LETE, jer će kasnije postati deo omladinskog udarnog bataljona.

Ovakva skupina ima poseban značaj za sve njene pripadnike, jer svakom ponaosob istovremeno uliva sigurnost ali i osećaj odgovornosti, dužnosti prema savezu:

Tako je četa, prekonoc, neopazice, postala za dječake nešto mnogo moćnije, vrednije i draže nego ikoji pojedinac iz nje. Šta je prema njoj bio čak i voda Jovanče! Četa je mogla da pohvali, da osudi, da odbrani, a kad četa nešto kaže, to je onda – ehe! – nisu to priče Đoke Potrka (ORLOVI RANO LETE: 48).

Jedna od važnijih aktivnosti ovakvog kolektiva jeste istraživanje i uređenje divljeg šumskog prostora. Junaci grade kolibu u kojoj će provoditi vreme,

od jaka kolja i vitka pruća (ORLOVI RANO LETE: 44) s krovom od jakih zelenih grana s lišćem oborenim nadolje da bi se niza nj slivala kiša (ORLOVI RANO LETE: 44), a ne zaboravljaju ni psa Žuju kome načine kućicu. Izrada ognjišta, koje je u domovima uglavnom zauzimalo središnje mesto u čijem se okruženju porodica okupljala, doprinosi domaćoj atmosferi samog logora. Deca su se tamo osećala spojno:

kako je samo bilo prijatno, poslije trke kroz šumu, sjediti pored kotla koji krčka nad ognjištem i čekati da se krompir skuva. To ni izdaleka nije ličilo na onaj krompir koji se kod kuće kuva i peče. Ovo je bilo jelo koje se sprema u slobodnoj divljini, u šumi, jede se kad hoćeš i koliko hoćeš, niko te na to ne goni (ORLOVI RANO LETE: 47–48).

Strah od potencijalno opasnog prostora iščezava kada se pojedinac oseti kao deo zajednice. Na primer, prilikom prenošenja radionice s tavana Lazara Mačka u logor Tepsiju, Stric noći u mlinu, koji se u tradicionalnoj kulturi Srba doživljava kao mesto od kog se zazire, posebno noću, kada se u njemu sakupljaju razna demonska bića (Kulišić/Petrović/Pantelić 1970: 86), a pri tome se apsolutno ničega ne plaši: *Dječak se pokri jednom vrećom i kartom Bosne i Hercegovine, a druga vreća, prostrta pod njim, učini mu se kao najmekša slamarica na kojoj on brzo potonu u dubok mlinarski san* (ORLOVI RANO LETE: 27).

Lazaru Mačku se, dok čeka Stričev povratak, javljaju pričine: *Pojaviše se neki divovi visoki deset metara, zamahaše dugim rukama avetinjske babe, umjesto trnova žbuna čučao je crn medved* (ORLOVI RANO LETE: 23). Ipak, junak sebi ponavlja da je sve to samo priviđenje i tako sebe ohrabruje. Pošto poznaje prostor u kom se nalazi, može da otera sopstveni strah:

– Znam ja, znam, nijeste vi ni babe, ni divovi, ni medvedji. Sve je to drveće (ORLOVI RANO LETE: 23).

Slična promena događa se i u Đoki Potrku kome su se nekada *u mraku pričinjavala sve neka čudovišta: te nekakav div s glavom kao plast sijena, te strašan bradonja s lepezastim rukama i kandžama, te crna baba s torbom* (ORLOVI RANO LETE: 49). Kada pristupi u četvu, za njega sve to postaje ono što zaista i jeste, pa nazire samo *tamne krošnje drveća zgusnute sutohom, sanjive lijeske, zaspale bregove* (ORLOVI RANO LETE: 49). Družina postaje izvor snage svakom njenom članu, a prevladavanje šumskog prostora stalnim kretanjem uliva hrabrost deci. Oni se u otvorenoj, ambivalentnoj i potencijalno opasnoj zoni osećaju bezbedno i komforno, jer su daleko od opakog učitelja Paprike, u skrovištu koje su samostalno uredili.

Osim podizanja logora Tepsije, pronalazak pećine ima posebnu ulogu u inicijaciji dece. Iskopavanje prolaza do podzemnih voda spušta junake u zonu ispod površine svakodnevnih dešavanja. Tu se radi o specifičnom ambijentu čijim se otkrićem likovi pokazuju kao gotovo neustrašivi, a hrabrost im uliva makar i delimično saznanje o izgledu tog mesta. Na taj način oni postaju svesni

još jednog nivoa specifičnog prostora, što će im kasnije, tokom liminalne faze obreda prelaza, i te kako biti od pomoći.

Pored boravka u donjem svetu, pećini što se nalazi ispod zemlje, družina pred opasnošću osvaja i gornji prostor, popevši se na drveće prilikom potere poljara Lijana: *Gore, u gustoj hladovitoj krošnji bukve, bilo im je nekako mnogo ljepše nego na zemlji* (ORLOVI RANO LETE: 66). Visina im uliva posebno samopouzdanje, novu perspektivu obuhvatanja Prokinog gaja jednim pogledom odozgo.

Preliminalna faza završava se probojem odraslih u logor, hvatanjem dece, teranjem učitelja Paprike i povratkom družine u školske klupe:

Nijedan dječji trag ne odvaja se više prema Prokinu gaju.

Tamo u dubini šume, zavijan snijegom, potopljen tišinom, čuti ispod otežalih bukava razbijeni logor Tepsija (ORLOVI RANO LETE: 106).

Junaci su kroz igru i druženje organizovali pobunu, dali se u beg ka šumi, formirali četu, izgradili logor, pronašli podzemnu pećinu, a kroz sve to postali hrabri i upoznali svet oko sebe. Stoga u ratno stanje ulaze spremni, ono se neće činiti toliko nesaznatljivim, s obzirom na činjenicu da će sve ono što u takvim trenucima treba da preduzmu porediti s predašnjim aktivnostima, pa će i lakše ispunjavati nove obaveze.

Liminalna faza započinje pripremama za oslobodilačku borbu, kada deca preuzimaju zaduženja odraslih; kao što, na primer, Jovanče i Stric odnose drva majci Nikoletine Bursaća. Oni su i sami svesni promene:

– Ej, pa mi smo ti sad kao neki odrasli ljudi! – prenu se Stric. – Zamjenjujemo Nikoletinu.

– Tako je. Sad se strina Marija na nas oslanja – potvrdi Jovanče. – Zamisli: ona samo zovne, a mi uprimo svaki po jedno breme drva koliko ono Nikolino, pa pred njezinu kuću (ORLOVI RANO LETE: 112).

Zaista, junaci sebe više ne doživljavaju isto, što je vidljivo u Jovančetovim rečima:

– Nijesmo mi više djeca. Mi smo već dječaci (ORLOVI RANO LETE: 119).

Trenutak spoznaje novog sopstva izrazito je važan u inicijacijskom kontekstu, jer je dečastvo moguće posmatrati kao svojevrsan međuprostor, likovi se ne nalaze ni tamo ni ovamo, nisu više deca, ali se još uvek za njih ne može reći da su odrasli. Ipak, oni odmenjuju starije, pošto su muške glave otišle u vojsku. U nedostatku ljudstva za vršenje određene funkcije u zajednici, sa stanovišta tradicionalne kulture sasvim je opravdano da se ta uloga preda najboljoj mogućoj zameni. Stoga dečaci obavljaju poslove odraslih muškaraca, pri čemu se penju na najviši stupanj socijalne lestvice jednog patrijarhalno uređenog kolektiva i polako napuštaju prethodno stanje. Sasvim nov položaj oni će zadobiti tek kad krenu u rat. Do tog trenutka ostaju ispomoć, ni sasvim bezbrižni, ni potpuno odgovorni za svoje selo.

Upravo ovakav boravak u procepu između dva stanja predstavlja liminalnu fazu obreda prelaza, kada se inicijanti iskušavaju, jer se ispituje njihova spremnost za prelazak u novo stanje. Svakako, prerano sazrevanje uslovljeno je spoljašnjim, ratnim okolnostima sa kojima se Jovančetova družina suočava zrelo, čemu je posebno doprinela preliminarina faza.

Da se družina i čitavo selo nalaze u procepu, svedoči i čest boravak na drumu, što se u tradicionalnoj kulturi Slovena poima kao: „ritualno i sakralno značajan lokus, koji ima mnogoznačnu semantiku i funkcije“ (Tolstoj/Radenković 2001: 456). Pre svega, put ima važnu funkciju u obredima prelaza, jer je on „granica između svog i tuđeg prostora; mitološki nečisto mesto koje služi da se odvoje štetni i opasni objekti“ (Tolstoj/Radenković 2001: 456).

Specifična zona u samom romanu svedoči o društvenoj promeni izazvanoj ratnim stanjem: *Drumovi prepuni ljudi, kola i uskomešane stoke. Sve se to kreće na zborna mjesta, u vojsku, u rat* (ORLOVI RANO LETE: 114). Isto tako, put je pogodan za praćenje događaja, pa se i deca tamo smeštaju: *Jovančetova družina, stara garda sva na okupu, sjedila je gdje god blizu druma i neveselo pratila pogledom grupice vojnika u prolazu* (ORLOVI RANO LETE: 116). Dakle, do izmene dolazi i u kolektivu i u pojedincu, a pomenut prostor samo je potvrđuje, potcrtavajući borbu sa zlim silama što nisu onostrana, demonska pretnja (poput drekavca), već realna opasnost.

Jedna od tipičnih obrednih radnji, svojstvenih za prijem u nov položaj, jeste pušenje (Van Genep 2005: 34). U jednom segmentu Čopićevog romana postoji aluzija na ovakav akt:

– *Ih, da nam je samo po jedna lula! – priželjkivao je Stric. – Onda bismo izgledali baš kao neke odrasle brkonje kad pođu na sabor* (ORLOVI RANO LETE: 112).

Iako probušenu lulu Stričevog dede popravljaju Lazar Mačak, čitava epizoda s pušenjem što prirodno i postepeno uvodi junake u svet odraslih (makar i na trenutak) biva naglo prekinuta bombardovanjem koje likove uvodi u sasvim nov period života, i pre nego što bi trebalo.

Nakon naglog sazrevanja Jovančetova percepcija se menja:

– *Šta ću ja ovdje?*

Još se jednom obazreo oko sebe i odjednom osjetio da se više ne može vratiti u školsku klupu, uzeti knjigu i mirno početi s čitanjem.

– *Pa ja više nijesam đak, gotovo je! – prošaputa on kao da se budi iza sna.*

Toga trenutka prestalo je ono pravo, bezbrižno djetinjstvo đakčkog harambaše Jovančeta. Nastajalo je jedno drugo djetinjstvo, oprljeno mrazom rata, dječastvo malog buntovnika, nekadašnjeg vođe odmetnika iz Prokina gaja (ORLOVI RANO LETE: 115).

Posle porobljavanja i ulaska protivničkih tenkova u selo Lipovo deca su izrasla u dečake koji pomažu vojnicima, postali su neka vrsta obavestajne službe, čak su se dosetili dimnih signala kao znakova da se opasnost približava. Kada započne ustanak, Prokin gaj više nije prostor bezbrižnog detinjstva.

Jovančetova družina se upravo i poredi s vojskom koja takođe pronalazi skrovište u Prokinom gaju: – *Vidiš da smo i mi jesenas dobro radili: pobjegli smo u šumu, nismo htjeli da se pokorimo sili i batinama* (ORLOVI RANO LETE: 117). Pobuna u detinjstvu pomaže deci da razumeju šta se oko njih dešava, a hrabrost izražavaju svi članovi grupe, pa i devojčica:

- *Eh, opet žensko! – zlovoljno smrsi Stric. – Baš mi je ono za neki boj!*
- *A ko je ono jesenas jurišao na djed-Aleksine ljestve kad si ti bježao uz bukvu? – opomene ga Jovanče. – Lunja je bila hrabrija od polovine dječaka.*
- *Eh, ona, s onim velikim očurdama! – sad već blaže progunda Stric. – Uplašila bi zmaja* (ORLOVI RANO LETE: 117).

Oni se iznova okupljaju, a potom postaju važan aspekt u odbrani domaćeg prostora. Međutim, to više nije ista skupina, rat ih je gotovo preko noći izobličio, a iz igre ih povukao u teške životne uslove. Koliko je preliminalna faza obreda prelaza bila značajna za buduću uspešnih prelazak u novo stanje pokazuju reči odraslog vojnika:

- *Pa deder, Jovanče, junače, prihvati se toga posla – Nastavi Nikoletina. – Ti si prošle jeseni čitavu družinu imao, logor ste napravili. Paprici prkosili. Hajde, pokažite se i sada, kad je tuđin zemlju poklopio, kad glave ljudima skida. Nećete se valjda danas uplašiti?* (ORLOVI RANO LETE: 128).

Obaveštajna služba funkcionisala je tako što su Jovanče i Lunja ložili vatru na Lisini, a Lazar Mačak na Golom brdu, i na taj način slali selu signal za uzbunu. Stric, Vanjka i Nik Ćulibrk trčali su da usmeno najave dolazak protivničkih snaga, a Nikolica s prikolicom posmatrao je kuda se kreću ustaše i javljao učiteljici. Njihove aktivnosti protiču uspešno: *Dim je sve više rastao u visinu i dizao se nad Golim brdom kao moćan crn stub koji nadaleko i naširoko javlja ljudima da se selu primiče strašna opasnost* (ORLOVI RANO LETE: 133). Kasnije, Jovančetova družina spašava Nikoletinu i učiteljicu Lanu od opasnosti, spustivši ih u Mačkovu pećinu, gde će takođe sakriti oružje i municiju.

Epizoda u kojoj se Stric pravi da je ubijen interesantna je u kontekstu obreda prelaza. Smrt se u inicijacijskom kontekstu smatra jednim od najvažnijih trenutaka u čovekovom životu (uz rađanje i udaju, odnosno ženidbu). Ona se izdvaja kao prelazak sa ovog na onaj svet, a sahrana je često praćena brojnim ritualnim radnjama u različitim kulturama. Na sreću, junak romana ne gine, ali iskustvo izmicanja pogibiji utiče na njegovu percepciju života. On sebe doživljava kao pokojnika:

- Jasno je sebe vidio mrtvog na nekoj zelenoj poljani, a Lunja se nagnula nad njim pa samo gorko suze roni, jer zna da se Stric nikad više neće dići ni progovoriti.*
- *Pa dabome da neće, nego će ležati mrtav pa makar ti sto godina nad njim sjedila!*
- *poče da šmrkuće Stric i teške ga suze obliše od puste žalosti nad mrtvim sobom* (ORLOVI RANO LETE: 139).

Humorom obojeno pripovedanje čitaocu na dečjem uzrastu olakšava recepciju romana čak i onda kada su događaji u njemu strašni, na ivici života, a blizu smrti.

Što se tiče prostora zavičaja, on se u liminalnoj fazi destruiše. Kada avijacija pogodi školu, Jovančetova družina prebira po ruševinama i pokušava da sakupi predmete koji su ostali čitavi i upotrebljivi. Kasnije bombarduju Prokin gaj, kako bi predupredili korišćenje oružja i municije. Ipak, sve je to bilo sklonjeno na sigurno, u podzemnu pećinu Lazara Mačka.

Uspostavljanje kosmosa iz načinjenog haosa junaci će postići ponovnim preuređivanjem prostora i iskorišćavanjem njegovih potencijala:

– *Eh, baš je i ovaj rat neka budalaština. Toliki avioni, lom i grmljavina, a kad pogledaš: tri-četiri jame, nekoliko polomljenih grana i jedno izvaljeno stablo. Sa jednom jedinom sjekirom i malom testerom, ja ću za tri dana načiniti deset korisnijih i boljih stvari.*

U Prokinom gaju sada se gradi radionica za popravku oružja, poznat prostor se transformiše, a junaci su pripremljeni za svaku promenu još u periodu detinjstva, tokom preliminalne faze obreda prelaza. Ono što jedino ostaje uvek isto jeste nepokolebljiva ljubav prema zavičaju, te Đoko Potrk uzvikuje: – *Ih kako je lijep ovaj naš kraj* (ORLOVI RANO LETE: 161).

Ponovno istraživanje pećine i boravak u podzemlju važan je trenutak u inicijaciji junaka koji uz svetlost fenjera pregledaju jezero, mere mu dubinu, pronalaze prolaz među stenama, hodaju kroz hodnik sve do dvorane gde označavaju kojim su putem došli, kako se u povratku ne bi izgubili. Potom ugledaju potočić da bi na kraju zaključili da je to Ledenica, njima poznata voda na površini zemlje. Upoznavanje donjeg sveta spašava ih od protivničke vojske, predstavlja skrovito, stoga i sigurno utočište.

Nakon izobličavanja poznatog prostora bombardovanjem dečaci ulaze u postliminalnu fazu obreda prelaza i počinju da se uče za vojne kurire. Lunja takođe naglo sazreva, jer je prošla kroz istovetno iskustvo, more je misli o prijateljima, a na kraju romana odlazi u izviđače i s poljarom Lijanom kontroliše kretanja kroz jedan deo sela. *Nema više nekadašnjih bezbrižnih dana ni obije-snih dječijih igara, u rat je otišla Jovančetova družina* (ORLOVI RANO LETE: 180). Svesni da odlaze u rat, junaci se još jednom okupljaju kod starog logora. Deo omladinskog udarničkog bataljona postaju svi izuzev Lazara Mačka, Lunje i Nikolice s prikolicom koji su ostavljeni da pružaju pomoć van bojnog polja. Najstrašnije brige mogu se sastaviti u jednu rečenicu: – *Ako se ne vrati?* (ORLOVI RANO LETE: 179).

Na samom kraju, važno je naglasiti da junaci prolaze kroz period detinjstva, a nakon izbijanja rata i vreme dečaštva, odnosno devojaštva, ne samo u istom prostoru sela Lipova i obližnjeg Prokinog gaja već i identičnom ljudskom okruženju. Formiranje družine igra značajnu ulogu kod dece, čini ih sigurnijim

u teškim vremenima, tokom pobune protiv novog učitelja, ali i onda kad postoji realna pretnja za celokupnu zajednicu. Tako, Jovanče, Stric, Đoko Potrk, Lazar Mačak, Nik Ćulibrk, Vanjka, Nikolica s prikolicom i Lunja zajedno stasavaju, a naslov romana metaforički potcrtava naglo odrastanje, uslovljeno specifičnim okolnostima.

Posleratnu ideologiju obeležio je i kolektivni duh, pripadnost određenoj ideji, grupi, odnosno spoznaja da pojedinac ne može da opstane kao jedinka već samo kao deo zajednice. Spojivši predratno i ratno vreme u prvom i drugom delu romana ORLOVI RANO LETE u vidu kolektiva – družine – Ćopić je ostao u domenu ideologije vremena, ali i dečjih potreba (Grujić 2016: 72).

Ipak, okupljanje inicijanata u određenu grupu karakteristično je za „kolektivne rituale kroz koje se vrši prelazak iz detinjstva, ili iz adolescencije, u doba odraslog, a koji su obavezni za sve članove društva“ (Elijade 1994: 14). Svaka-ko, kretanje junaka iz dečjeg sveta, preko dečaštva i devojaštva, ka statusu odrasle osobe u romanu ORLOVI RANO LETE uslovljeno je ratnim okolnostima, a tragika prestanka igre i nastupanja ozbiljnih problema izraženi su rečima:

Rat! To li je, dakle, ta strašna neljudska neman koja iz rodnoga kraja, iz gnijezda njihova djetinjstva, istrgne voljenu i poznatu stvar i za sobom ostavi nešto ledeno i tuđe, bez trunke života (ORLOVI RANO LETE: 149).

Smisao obreda prelaza najbolje se može shvatiti u Van Genepovim zaključnim rečima:

To su konstante, kojima su pridodati izuzetni i prolazni događaji: trudnoća, bolest, opasnost, putovanje itd. I uvek isti cilj uslovljava istu vrstu delatnosti. Za grupe, kao i za pojedince, život predstavlja stalno razlaganje i obnavljanje, promene stanja i oblika, smrt i ponovno rađanje. To znači delati pa stati, sačekati i odmoriti se, a zatim opet nastaviti sa delanjem, ali na drugačiji način. I stalno su tu novi pragovi koje treba preći: pragovi leta i zime, godišnjeg doba ili godine, meseca ili noći; prag rođenja, adolescencije ili zrelog doba; prag starosti; prag smrti i prag novog života – za one koji u njega veruju (Van Genep 2005: 219).

Čini se da sâm pisac pokušava zaštititi junake, a naglo odrastanje uslovljeno ratom prikazati iz dečje perspektive, kroz prijateljstvo i igru. Zaštita od zlih sila leži u savezništvu i organizaciji hrabrih likova. Put od preliminalne ka liminalnoj i najzad postliminalnoj fazi obreda prelaza olakšan je time što je inicijacija kolektivna, breme ne pada samo na pojedinca već na sve članove Jovančetove družine. U nesreći se jedina uteha pronalazi u grupi, za koju treba podneti žrtvu i iz čije se perspektive gubitak pojedinca nadoknađuje opstankom šire zajednice.

Izvori

Ćopić 1979: Ćopić, Branko. *Orlovi rano lete*. Zagreb.

Literatura

Čajkanović 1994: Čajkanović, Veselin. *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*. Beograd.

Elijade 1994: Elijade, Mirča. *Mistična rođenja*. Pančevo.

Elijade 2003: Elijade, Mirča. *Sveto i profano*. Novi Sad.

Grujić 2016: Grujić, Tamara. Ideologija u stvaralaštvu za decu Branka Ćopića. In: Ljuštanović, Jovan (ur.). *Detinjstvo*. Novi Sad. S. 70–78.

Kulišić/Petrović/Pantelić 1970: Kulišić, Š; Petrović P. Ž; Pantelić, N. *Srpski mitološki rečnik*. Beograd.

Lič 1983: Lič, Edmund. *Kultura i komunikacija*. Beograd.

Liović 2016: Liović, Marica. Odnos dijete – odrastao čovjek u Ćopićevim romanima ORLOVI RANO LETE, SLAVNO VOJEVANJE I BITKA U ZLATNOJ DOLINI. In: Tošović, Branko (ur.). *Djetinjstvo, mladost i starost u Ćopićevom stvaralaštvu*. Grad – Banjaluka. S. 145–159.

Nn-www: *Nezavisne novine*. In: <http://www.nezavisne.com/novosti/gradovi/Mjestani-sela-Drvar-se-navikli-na-neobicnu-zvijer-Drekavac-se-priblizio-kuca-ma/108919>. 5. oktobar 2011. 9. 9. 2017.

Radenković 1996: Radenković, Ljubinko. *Simbolika sveta u narodnoj magiji Južnih Slovena*. Niš – Beograd.

Samardžija 2011: Samardžija, Snežana. *Oblici usmene proze*. Beograd.

Šarančić Čutura 2013: Šarančić Čutura, Snežana. *Branko Ćopić – dijalog s tradicijom*. Novi Sad.

Tolstoj/Radenković 2001: Tolstoj, Svetlana; Radenković, Ljubinko. *Slovenska mitologija. Enciklopedijski rečnik*. Beograd.

Van Genep 2005: Van Genep, Arnold. *Obredi prelaza*. Beograd.

Vn-www: *Večernje novosti*. In: <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:456542-Krici-drekavaca-uteruju-strah-u-kosti>. 30. 9. 2013. 9. 9. 2017.

Nataša Drakulić (Novi Sad)

**Growing up in homeland
in the novel EAGLES FLY EARLY by Branko Ćopić**

This paper deals with the concept of place in the novel *EAGLES FLY EARLY* by Branko Ćopić. Special attention is given to characters of the children in order to stress out relations between them growing up, on one side, and their movement through the homeland (from the closed and safe place to the one that is opened and dangerous), on the other side. In addition, this paper examines phenomenon of the boundary in the context of *THE RITES OF PASSAGE* by Arnold van Gennep and marks preliminal, liminal and postliminal phase in initiation of the main characters.

Nataša Drakulić
Novi Sad
natdrakulic@gmail.com